

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМ ПРАВА

Одним із актуальних напрямів як сучасної науки, так і юридичної практики є дослідження проблем реалізації правових норм. Саме проблеми правореалізації характеризують процес втілення правових норм у конкретні життєві ситуації і зумовлює реальність процесу правового регулювання в цілому.

Вагомий внесок у розробку питань, пов'язаних з особливостями реалізації норм права, дії права та інших аспектів даної проблеми зробили відомі вітчизняні та російські вчені теоретики: С. Алексєєв, С. Бобровник, Є. Бурлай, А. Венгеров, В. Горшенєв, М. Кельман, М. Козюбра, С. Лисенков, П. Недбайло, Н. Оніщенко, М. Орзіх, П. Рабінович, О. Скакун, Т. Тарахонич, О. Ющик, Л. Явич та ін.

Метою даної статті є дослідження правореалізації як реального, практичного перетворення у життя формально-визначених правових норм, спрямованих на досягнення цілей.

В еволюції суспільних відносин сформувалися різноманітні норми та правила, якими люди керуються у своїй трудовій діяльності, навчанні, вихованні, повсякденному житті та побуті. Ці норми (моральні, правові, політичні, естетичні, корпоративні, релігійні, традиції, звичаї, обряди, ритуали, етикету, культурні тощо) регулюють поведінку людей і відображають: національні та історичні особливості життя країни; рівень матеріального, соціально-політичного та культурного розвитку суспільства; конкретизують дію об'єктивних законів суспільного розвитку.

М. Гредескул зазначав, що в руках права є лише один засіб для досягнення його цілей – норма, тобто звернений до громадян постулат з можливістю включення до нього лише психічного впливу, тобто загрозу злом або обіцянка блага [6, с. 23].

Поняття «норма», зазначає Є. Бурлай, на даний момент міцно увійшла до комплексу найбільш важливих соціально-філософських та соціологічних категорій [4, с. 48-49]. Так, з точки зору діалектичної логіки норма має розглядатись щонайменше як єдність об'єктивного і суб'єктивного моментів. І якщо ми традиційно констатуємо суб'єктивну природу норми, говорячи про неї як цільове, примусово підтримане правило поведінки, то заради елементарної послідовності ми маємо констатувати також її об'єктивний характер як фактичного стандарту поведінки, як елементів реальної дійсності.

У науковій літературі про норми говорять як: про правила поведінки, тобто про варіанти поведінки, що визнаються правильними; про вимоги, що ставляться до поведінки, тобто про варіанти поведінки, що визнані необхідними до виконання; про «звичну» поведінку; про зразок, стандарт поведінки тощо. Таким чином, у будь-якому випадку норма розуміється як характеристика поведінки, деякий її стан і форма [5, с. 20].

На наш погляд, норми – це завжди певні правила поведінки, які встановлюють, зобов'язують, забороняють, дозволяють ті чи інші дії в певних умовах, одночасно вони є засобом суспільного чи державного контролю за поведінкою суб'єктів.

Серцевиною поведінки особи є легітимовані нею соціальні норми, тобто ті вимоги суспільної свідомості, що приймаються особою до повсякденної реалізації. Зазвичай соціальні норми визначають як соціальні еталони встановлення модальної, обов'язкової, з точки зору суспільства, поведінки, що виконують функції інтеграції, упорядкування життя груп, індивідів, суспільства. Саме обов'язковий характер дотримання соціальних норм усіма членами суспільства робить ці норми своєрідними імперативами поведінки [7, с. 303-304].

С. Лисенков зазначає, що соціальні норми регулюють поведінку шляхом:

- встановлення переліку можливих, обов'язкових або заборонених діянь;
- визначення умов, за яких передбачуване діяння дозволяється, є обов'язковим або забороняється;
- визначення суб'єктів, яким за певних умов дозволяється, покладається в обов'язок або забороняється здійснювати певні діяння;
- визначення виду і міри негативних наслідків, що настають за невиконання або несумлінне виконання вищенаведених приписів [8, с. 114-115].

Сутність соціальної норми розкривається через об'єктивні та суб'єктивні характеристики, зокрема:

– об'єктивний характер соціальної норми зумовлюється необхідністю підтримувати в суспільстві стабільність та порядок, потребами соціальних систем саморегуляції, необхідністю закріпити різні соціальні зв'язки, які постійно повторюються та виникають у процесі соціальної діяльності суб'єктів;

– суб'єктивний характер соціальної норми зумовлений можливістю індивідів, соціальних груп усвідомити потреби суспільства у встановленні ціннісних еталонів поведінки та закріпити їх у різних правилах, приписах, знакових системах, сформувавши певний рівень правової свідомості, який відповідав би рівню розвитку суспільства [10, с. 267-268].

Розвиток сучасної цивілізації обумовив становлення та функціонування системи норм, взаємопов'язаних між собою. Система соціальних норм є необхідною передумовою забезпечення повсякденної злагодженої взаємодії людей, функціонування соціальних колективів та суспільства в цілому. Соціальні норми виражають ідеї, інтереси, протиріччя у суспільстві та входять у його духовне життя через організації, союзи, об'єднання тощо.

Система соціальних норм відображає досягнутий рівень економічного, соціально-політичного і духовного розвитку суспільства, в них відображені історичні та національні особливості країни, характер державної влади, якісний рівень життя людей.

За допомогою комплексу соціальних норм забезпечуються взаємовідносини всіх суб'єктів суспільних відносин. Жоден із видів соціальних норм нездатний самостійно врегульовувати різноманітні та різносторонні відносини, які виникають у суспільстві. Різноманітність соціальних норм пояснюється різноманітністю життєвих обставин, усі вони виникають із практичних потреб людей у сфері виробництва, обміну, споживання, політики, ідеології, побуту.

Взаємовідносини людей в суспільстві регулюються різноманітними видами соціальних норм: нормами моралі, традиціями, звичаями, релігійними нормами тощо. Особливе місце серед них займають норми права.

В юридичній літературі термін «норма права» («правова норма») вживається у двох значеннях:

– норма права як юридично формалізоване правило поведінки, тобто інтелектуальна модель суспільних відносин (ідеальна норма);

– правова норма як поведінка, відносини, взаємини між людьми, які відповідають праву, закону (реальна норма); тобто проекція норми права на реальну суспільну дійсність, реальні соціальні відносини, що будуються за моделями, які містять у собі норми права [9, с. 87].

Будь-яке правове явище розкривається і виявляє себе лише у взаємозв'язку з нормами права. Саме через норми права держава здійснює вплив на суспільство, на їх основі визначаються повноваження державних структур, завдяки нормам конкретизуються та реалізуються суб'єктивні права. Норма права є первинною клітинкою права та вихідним структурним елементом системи права.

У демократичному суспільстві правова норма приймається державою від імені суспільства (народу), завжди відображає волю певної соціальної групи чи всього населення держави, закріплює її та охороняє. Зокрема, правовими вважаються норми, які: склалися історично у вигляді звичаїв, традицій, прецедентів і визнані державою як такі, що відповідають загальнолюдським ідеалам; виходять безпосередньо від суспільства (народу), відображають волю спільноти та є результатом референдуму; прийняті уповноваженими органами держави у межах правотворчого (законотворчого) процесу; вміщені у договорах, укладених міжколективними суб'єктами відповідно до чинного законодавства та принципів і норм міжнародного права [2, с. 365-368].

Призначення правової норми полягає у забезпеченні регулювання суспільних відносин, що досягаються у процесі реалізації правових приписів.

Реалізація права – це складний процес, що зумовлює поєднання основних способів правового регулювання (дозволи, заборони, зобов'язання), різних видів правових норм (уповноважуючі, забороняючі, зобов'язуючі) та форм реалізації права (дотримання, виконання, використання).

У науковій літературі виокремлюються три основні способи правового регулювання: дозволи (надані суб'єктам права на активні дії); заборони, тобто покладені на суб'єктів обов'язки утримуватися від вчинення дій певного роду та зобов'язання – покладені на осіб обов'язки певної поведінки. Зазначені способи безпосередньо визначають форму реалізації правових приписів, а саме:

– юридичні дозволи дають можливість забезпечити юридичну свободу та активність суб'єкта щодо здійснення своїх прав. З юридичної точки зору вони відображаються в суб'єктивних правах

на власну активну поведінку. В процесі регулювання вони втілюються шляхом прийняття уповноважених норм. Їх реалізація визначає необхідність такої форми, як використання припису, змістом якого є реалізація можливостей, втілених в суб'єктивних правах. Форма такої поведінки може бути активною і добровільною;

- заборони дають можливість забезпечити охорону існуючих відносин, тому відображаються в юридичних обов'язках пасивного змісту. Цим обов'язкам характерна імперативність, визначеність, категоричність та забезпеченість юридичними механізмами. Юридичною формою заборон є забороняючі норми та нормативні положення про відповідальність. Формою реалізації цього способу є регулювання і утримання суб'єктів від порушення заборон, що містяться в нормах права. Дотримання може бути як добровільним так і примусовим, тобто гарантованим державою;

- зобов'язання передбачає обов'язок вчиняти активну поведінку так, як це передбачено нормами права. Цей спосіб регулювання відображається в покладенні на осіб юридичних обов'язків активного змісту, тобто обов'язків побудувати свою активну поведінку, оскільки це закладено в юридичних нормах. Такі приписи реалізуються в формі виконання, що передбачають здійснення суб'єктами за юридичними нормами відповідних обов'язків. Виконання вимагає, як правило, примусової форми здійснення, хоча може бути і добровільним [3, с. 105-106].

Правове регулювання здійснюється в різних формах і залежить від характеру правових приписів і особливостей їх практичного втілення. В одних нормах містяться дозволи (уповноважуючі норми), що закріплюють суб'єктивні права та визначають можливості їх реалізації. Наприклад, право громадян на приватизацію житла, оренду землі закріплюються уповноважуваними нормами, дія яких характеризується наступними особливостями:

- має виключно добровільний характер і залежить від бажання та інтересів суб'єкта, якому належить право;

- має лише активну форму дії, передбачаючи від суб'єкта певної поведінки, яка забезпечить реалізацію належного права;

- гарантується державою та добровільним виконанням обов'язку зобов'язаної сторони;

- реалізується у формі виконання.

Таким чином, дія уповноважуваних норм пов'язується з волею, свідомістю, бажанням та інтересом суб'єкта, якому належить право.

Однак, правове регулювання не може забезпечуватись лише уповноважуваними нормами. Існує система норм, що встановлюють юридичні обов'язки, тобто міру необхідної поведінки суб'єктів права. Ці норми визначаються як зобов'язуючі. Їх дія характеризується тим, що вони:

- виконуються суб'єктами як добровільно – за наявності високого ступеню правової свідомості та правової культури суб'єкта, так і примусово – у випадку необхідності втручання держави в процес правореалізації;

- може мати як активну форму, що передбачає вчинення передбачених нормою права дій, так і пасивну, яка застосовується у випадку покладення обов'язку не вчиняти протиправних дій з боку зобов'язаного суб'єкта;

- гарантується державою через можливість застосування примусових засобів впливу, шляхом покладення юридичної відповідальності;

- реалізується у формі виконання.

Таким чином, зобов'язуючі норми реалізуються в інтересах уповноваженої сторони з метою гарантування реалізації належного їй права. Наприклад, конституційний обов'язок громадян платити податки, обов'язок батьків турбуватися про своїх неповнолітніх дітей і виховувати їх. Особливого значення в процесі регулювання мають норми, що визначають заборони здійснення тих чи інших дій. Вони характеризуються як забороняючі норми.

Змістом цього різновиду норм є встановлення варіантів поведінки, що передбачають необхідність суб'єкта утриматись від вчинення певних дій, які суперечать інтересам суспільства та окремих його суб'єктів. Дія забороняючих норм характеризується наступними особливостями:

- може мати як добровільний, так і примусовий характер;

- має лише пасивний характер, оскільки визначається як обов'язок утриматись від вчинення певного роду дій;

- є засобом гарантування суб'єктивного права та інтересів уповноваженої сторони;

- забезпечується державою шляхом створення умов, необхідних для виконання припису, що вміщує заборону та покладення юридичної відповідальності у випадку порушення норми права;

- формою реалізації є дотримання.

Таким чином, забороняючі норми діють у формі пасивного обов'язку з метою забезпечення прав уповноваженої сторони та гарантування інтересів суспільства.

Підсумовуючи зазначимо, що реалізація норм права забезпечується, з одного боку, створенням державою реальних умов і засобів, що сприяють безперешкодному добровільному здійсненню відповідними суб'єктами сформульованих у правовій нормі зразків поведінки, а з іншого – засобами заохочення, переконання та примусу до бажаної поведінки, а також можливістю застосування санкцій у разі невиконання вимог правової норми [1, с. 47-48]. Такий підхід до розуміння норми права дозволяє наголосити, на тому, що вона є державним витвором і покликана виконувати роль засобу для впорядкування найважливіших відносин у державно-організованому суспільстві.

Список літератури:

1. Андріїв В. Правові норми в системі соціальних норм держави / В. Андріїв // Підприємство, господарство і право. – 2007. – № 9. – С. 46-49.
2. Бобровник С. В. Норми права / С. В. Бобровник // Теорія держави і права. Академічний курс: [підручник] / [за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко]. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 365-385.
3. Бобровник С. В. Правове регулювання суспільних відносин та реалізація права / С. В. Бобровник // Правова держава. Щорічник наукових праць Ін-ту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – 1996. – № 7. – С. 104-107.
4. Бурлай Є. Норма права: правило чи факт? / Є. Бурлай // Інститут законодавства Верховної Ради України: [зб. наук. праць]. – К.: Реферат, 2005. – С. 47-51.
5. Бурлай Є. В. Нормы права и правоотношения в социалистическом обществе / Е. В. Бурлай. – К.: Наукова думка, 1987. – 92 с.
6. Гредескул Н. А. К учению об осуществлении права / Н. А. Гредескул. – Х.: «Типография Адольфа Дарре», 1900. – 235 с.
7. Козенко Ю. Правові властивості поведінки особи: компаративний вимір / Ю. Козенко // Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблем, перспективи): Статті учасників Міжнародного «круглого столу» (м. Львів, 3-5 грудня 2010 року). – Львів: Галицький друкар, 2010. – С. 302-310.
8. Лисенков С. Л. Загальна теорія держави і права: [навчальний посібник] / С. Л. Лисенков. – К.: «Юрисконсульт», 2006. – 355 с.
9. Марчук В. М. Нариси з теорії права: [навчальний посібник] / В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва. – К.: Істина, 2004. – 304 с.
10. Теорія держави і права. Академічний курс: [підручник] / [за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко]. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.

Лисюк І. І. Загальнотеоретичні аспекти реалізації норм права

Дана стаття розкриває деякі аспекти правореалізації, як реальне, практичне перетворення у життя формально-визначених правових норм, спрямованих на досягнення цілей.

Ключові слова: правове регулювання, правореалізація, норми права.

Лисюк И. И. Общетеоретические аспекты реализации норм права

Данная статья раскрывает некоторые аспекты правореализации, как реальное, практическое преобразование в жизнь формально-определенных правовых норм, которые направлены на достижение целей.

Ключевые слова: правовое регулирование, правореализация, нормы права.

Lisyuk I. General theoretic aspects of legal norms realization

This article reveals some aspects of legal realization, as a real, practical transformation in the life of certain formal and legal rules which are aimed at achieving goals.

Key words: legal regulation, legal realization, rule of law.